

М. ТРУБЛАІНІ

ІЗ ЗАПИСОК МОЛОДОГО ЖУРНАЛІСТА

I. НАРОДЖЕННЯ СЕЛЬКОРА

У глухому закутку Поділля. Село і його «герої». Ми з Тимком. Ворожбит. Перший лист. Передовик з Рогозянки.

Невелике село з двома сотнями хат, що розташувались кількома пасмами садиб нерівною горбатою місцевістю вздовж маленької річки, яка вигинається гадюкою поміж невисоких подільських товтр *). З обох боків обступає його ліс, а на південь і схід простягся горбатий вихилятий степ. Три вузеньких доріжки вибігають з села. Одна через ліс—на шлях, що за лісом, де «фігура» стоїть; друга—пішла до сусіднього села, розрізуючи поля на два клини, а третя повела на сіножаті поміж річкою та лісом.

Коли серед зими сніг білою ковдрою обгортає сонну, мерзлу землю, рівняє яри з горбами, засипає рівчки—зникає слід старої колії і булані та гніді натирають санчатали нові доріженьки, утрамбовуючи вибої та затоки.

Глухо в селі. Район верстов за десять, навіть за 30 і 5. Буднями дядьки порпаються у своїй, а колись графській землі; у свята ходять до церкви, а потім сплять, ідуть на посиденьки, а то п'ють самогон.

Вечорами дівчата на вечорницях висукують дванадцятку **), а хлопці грають у карти, ходять по хатах пробувати закваски, б'ють вікна та б'ються поміж себе.

Найвидатніші люди на селі: піп, бариня, Юзик та мабуть ще Савка Титянчин.

Піп колись був велике «цабе», перший чоловік на селі. Правда, і тепер він не останній, може дехто вважає його й першим, але все ж—не те, що було. За Керенського він був головою комітету, аж поки не приіхав у село шахтьор Ванька, потім забитий петлюрівцями. Тепер піп тихший од води, нижчий од трави. Сидить у своєму обісті, приятелює з головою сільради, молиться богу, щоб не викинули його з хати, як то зробили з попами в інших селах, та веде жорстоку боротьбу зі штундами, що почали з'являтися у парафії і стали за причину зменшення кількості паастасів, а'значить і прибутку.

«Баринею»—звуть учительку. Звуть її так не глузуючи, а через те, що коли 20 років тому її, стару попівну, було призначено до школи, вона першого ж дня заявила учням:

*) Товтри—гори на Поділлі та в Галичині.

**) Дванадцятка—тонка пряжа.

— Деті, я для вас барин і ви должні звати меня бариней.

Діти вже повиростали, але по звичці звуть свою стару трухляву вчительку, що навчала їх ледве шкрябати пером та по складам читати псалтиря—баринею.

Тепер бариня живуть у задрипаній халупі, що зветься школою, охаютъ і клянуть нинішній час та потихеньку учать дітей молитов... Але невмоляма наросвітівська рука уже повисла у повітрі над баринею і кінець її вчителювання забарився лише днями.

Коли нічну тишу прорізують постріли, згуки музики і веселі пісні, то село вже знає, що то гуляє Юзик.

— Горілки! Музики! Пий, хто хоче, гуляй, хто може! Пам'ятайте Йосипа Пилиповича!

І сам Юзь, маленький, як горобчик, непереможний ані в бою навкулачки, ані в їзді на коні, розпатлавши біле волосся, вихиляє шклянку перекаку і кидається у танок, або заспівує красивим баритоном пісню про сокола.

Коли йому стає сумно, він наливає повну шклянку, м'язчи дивиться на неї й тихше починає:

Не осеній мелкій дождічек

Бризжет, бризжет сквозь туман...

І в тумані цигаркового диму посоловою дивляться на його приятелі: червонопикий Павло, красунь і велетень Арсенько, гниозубий багатій Антін і суворий Дмитро-махновець.

Юзик—ще сьогодні активний член комнезаму, учора голова сільради, позавчора контрабандист, що перекидав кращих подільських коней до Білої зірки поставщикам польської кінності, а років три-четири тому сотник кулеметної сотні Петлюриного війська—ньюхом відчуває, що скоро йому кінець. Кінець безтурботному, небезпечному, але веселому життю.

Ще сьогодні він гроза села, бо все село пам'ятає, як він спалив свого сусіда, як застрелив серед білого дня на очах цілої громади своїх дядька й тітку за те, що вони образили його, назвавши злодієм та бандитом.

І за все те йому нічогісінько,—гуляє й плює на все.

Але він знає: що було можна учора, сьогодні вже не можна, а завтра... Та що там... Краще не заглядати! Краще гулять, фаринити, спекулювати, використовувати захоплену кілька років тому землю, що сам собі намірив...

Останній рік, чи півтора на селі почала сходити нова «зоря». Звали цю «зорю»—Савка Титянчин.

Коли в когось було покрадено кури або вибрано погріб чи комору, то потерпілій подавався на той куток, де жив Савка й починав розвідувати, чи почував тієї ночі Савка дома, чи ні, та чи не бачив його хто вночі на селі. Тому, що Савка дома майже ніколи не почував і через те, що майже що-ночі його можна було здібати на якісь магалі *), то підозріння завжди

*) Куток села.

падало на нього. Правда, ловили його рідко, але одного разу був попався як у попа качки крав, а другий раз, коли дошки цибрив—та на очах утік.

Савка був молодий хлопець, мав лише 18 років і ім'я його занесено не на одну сторінку «славної історії» цього маленького села.

* * *

Мені ще нема сімнадцяти років, але мені вірять, я, так би мовити, особа авторитетна. Сільрада виділила мене завідувачем хати-читальні. Як це сталося? Просто. На селі потихеньку, помаленьку готувались нові люди. Це були сімнадцятилітній Тимко, трохи старший Ларіон, демобілізований червоноармієць Тихон та ще двоє—троє молодих безбожників, що були під впливом Петра Пасічника. Кілька слів про останнього.

Це була мабуть найцікавіша людина на селі. Це з молодих років у нього щось боліло у середині та душила задуха. Працювати біля землі він не міг, і почав пасічникувати. На селі він уславився, яко філософ. Коли десь серед натовпу зявлялась його полатана червона кожушана, йому давали місце й уважно прислухались до його слів. Але частіш, задерши своє змушене, зморщене обличчя, що нагадувало печену печерицю, з ріденькою рижкою борідкою та сміхливими безкольоровими очима, він слухав, що говорили навколо. Він любив розмовляти на теми, що таке життя, багатство, бідність, праця. За своїм світоглядом був переконаний матеріаліст, що ж до його вчинків, то вони часом були непослідовні. Дійшовши з власного розуму до ґнісновку, що бога нема й ніколи не було і голосно це проповідуючи, він все таки у критичний момент, коли тяжко захворів, наказав покликати попа зробити маслосвятіє. Лаючи завжди бідних і дурних, завжди допомагав цим бідним та дурним. А треба сказати, він уважав усіх бідних за дурнів, що дозволяють багатіям дерти з себе шкуру, а самі того не вміють зробити по єдношенні до дурніших за себе. Багатіїв, хоч і вважав за розумних,—не любив та, бувши середняком, більше горнувся до бідноти. Його вільно-думні промови мали чималий вплив на частину молоді. Серед цієї частини були і ми з Тимком.

Отож цей гурток виростав потихеньку на зміну шахтаріві Ваньці, що загинув у 19-му од петлюрівського багнета. Юзьова компанія навіть і не підоzerivala, що відціля росте та сила, яка знищить їх ущент.

Значить, взимку наприкінці 1923 р. завідувач волсельбуду затвердив мене на завідувача не існуючого Рогозянського сельбуду. Од такого високого призначення я згубив рівновагу, мені почало здаватись, ніби щось підпирає моє підборіддя і напрямок носу свідчить за те, що голова моя дмететься до гори і з неї починають розсипатись по всіх напрямках тисячі геніяльних думок. Неначе сторінки книги, перегортаю я у мріях плани громадської діяльності. Замість неіснуючого сельбуду, мені ввижається розмальована трьохаршинна вивіска над поповим будинком:

«РОГОЗЯНСЬКИЙ СЕЛЯНСЬКИЙ БУДИНОК».

В його помешканні міститься найбагатший у районі кооператив, де, продається за півкопійки, велика шклянка сонячникових зернят. Поруч ко-

оперативу—книгозбірня з двома тисячами книжок: твори Грінченка, Шевченка, Кащенка, Жюль-Верна, Руданського та Гоголя. Адже майже кожного з цих письменників я або читав, або про нього чув. У найбільшій кімнаті збудовано кон, а над коном висять портрети Леніна та Шевченка. Вечорами тут грає грамофон та відбуваються вистави драмгуртка.

В моєму сельбуді найкращий на всю округу співочий гурток. Цей гурток викликають навіть на повітовий з'їзд рад. І мені пригадувалася вистава на повітовому з'їзді, де мені довелось одного разу бути, коли возив своєю підводою делегата од нашого села.

А скільки планів відносно боротьби з глітаями та бандитами! Уже винесено присуд Юзьові. Так саме старому глитаєві Микиті, що з початку революції жде з дня на день, коли буде відкрито мощі святого Распутіна й тим часом дурить людей навколо. То ж він обманом забрав землю у старої Тодосихи. Він же прибрав до своїх рук ту крамничку, що зветься у нас кооперацією. За ним ідути піп, баріння, багатій Антін, що майже на смерть побив свою наймичку, Тимкову сестру в перших.

Тимко, Тихон та я готуємося до наступу. Ми з Тимком згодні на все і нічого не боимось, хоч таки й не знаємо добре, з чого починати. Гальмує нас трохи й Тихон,—він боязливий. На сільраду й комнезам надії нема. Вони слухняно коряться або попові, або Юзеві й складаються з прихильників першого та другого. Перші це—«Микити», а другі—просто бандити, подібні до свого ватажка.

Хата-читальня познайомила мене й Тимка з газетою, але не одразу оцінили ми її силу і не скоро додумались, що вона може бути зброєю і в наших руках. Минуло кілька тижнів, поки ця думка з'явилася у наших головах. Потрібно було якоїсь особливої події, щоб наштовхнула нас на це. Й тоді, коли вже здавалось ми губили ґрунт під ногами, бо виявилося, що у волості теж сидять Юзьові приятелі, трапилась нова подія, яка ніби штовхнула нас «дерзати».

* * *

У грубі палахкотіла солома, і коли догорав черговий жмут околоту, величезний шар вогненного попелу дихав відтіля жаром, опікав руку і червоним одсвітом падав на стіну та ослін. Я сидів на землі, допалював околота і мрійливо грівся, то нахиляючись, то відхиляючись од дверцят. На дворі вже смеркло й лютував мороз. А в читальні було так тепло, тепло, затишно. Зараз допалю, засвітю лямпу, ось-ось прийдуть хлопці, почнемо читати, а потім співочий гурток та репетиція «Красного генерала». «Щоб це зробити Тимкові, щоб у нього голос був тонший, як гратиме дівчину»—розвязував тяжку проблему я. «Треба»... але не кінчив думки, бо в цю мить хтось загупав на ґанку, дзвякнула клямка і за секунду з сіней з'явився сам Тимко.

— Миколо, Тодорко Структор гадателя привіз з Заріччя, зараз ворожить починає!

— Бре!

— Пресейбо! Я тільки що там був. Каже, що б йому хлопця з чорними очима дали... Щоб хлопцеві було десять, не менше, найбільше—12 років.

Тодорко, дядько років 35, був у нас за інструктора всеобучу. Його всі вважали трохи за пришелепуватого й хоч з всеобучу нічого не вийшло, бо всеобучники його не слухали, але він зі своїм інструкторством високо носився, так що ім'я Структор, як хотсь його охрестив, залишилося за ним назавжди. Днями в нього вкрадено конячину і бідний Тодір зовсім здурув. Він нікого не слухав, нічого не міг робити, лише лаявся і клявся на всі боки, що знайде кобилу. Ганяв по ярмарках та ворожках і оце зрештою привіз додому за 15 верст із Заріччя якогось уславленого ворожбита.

— Слухай, продовжуває Тимко,—ворожбит з жінкою приїхав. Вона ворожка.

— Що ти! Хай йому чорт. Сказився Тодір...

Ми з Тимком до ворожбітів уже ставились з величезним скептицизмом. Тут же вирішили, що як зберуться хлопці до читальні, висміємо ворожбита. Ми не думали, що наша агітація матиме дуже великий вплив, але сподівались, що ворожбит близкуче провалиться, і це нам допоможе.

Тим часом, по всьому селу вже гуло, що Тодір Структор привіз ворожбита й шукає хлопця з чорними очима. Ворожбит зірвав нам і співанку, і читання, і репетицію. До читальні заскакували то один, то двоє, питали, що чути про ворожбита і за кілька хвилин зникали. Ми з Тимком—сумні й незадоволені. Довго лаялись, а зрештою постановили піти й собі подивитись на ворожбита.

Та того вечора не щастило ні нам, ні нашему ворогові. Коли ми опинилися біля Тодоркових воріт, то гурт бабів завернув нас назад. Зарічанський «шаман» не приймав. Ворожіння було відкладено на завтра. Треба було знайти хлопчика з чорними очима. Перший, кого привели до ворожбита, був десятилітній Петрик, онука старого Демида. Ворожбит визнав, що Петрик відповідає всім його вимогам. В хаті затулили вікна. На столі засвітили лямпадку. Зарічанський «маг» намастив Петрику ніготь великого пальця чимось чорним і примусив його уважно дивитись на цей ніготь. Потім, серед мовчазної тиші, в напівтемряві він став викликати якогось «пацана». Невідомо, чи з'явився той пацан чи ні, але другий пацан в особі Петрика, порушив зачаровану тишу голосним ревом. Та цей плач зробив враження на авдиторію, що складалась з Тодоркових родичів та приятелів. На їх думку це значило, що Петрик побачив щось надзвичайно страшне. Петрика заспокоїти було неможливо, він так плакав, що його довелось одвезти додому. «Сеанс» відкладали на завтра.

Другого дня мене вдома примусили молотити гречку. Разом з Максимом цілий день з надзвичайною енергією бив я ціпом. Кілька часу перед тим Юзь пішов об заклад, що він з братом за день зіб'ють три копи гречки і виграв заклад. Нам хотілось поставити нового рекорда. Тому лише з порудня мені стомленому вдалося втекти з клуні на кілька хвилин. Кортило глянути на ворожбита.

Ворожбит уже перебрався од Тодорка до його сусіди багатія й там, у присутності повнісінської хати людей ворожив кожному, хто платив йому царськими срібними карбованцями, або натурою: пшеницею, пшоном та картоплею. Він примушував чорноокого Марійчиного Ониська, що змінив Петрика, говорити, хто в кого що вкрає, чи хто кого підпалив, чи ще якоїсь шкоди наробив.

Коли я зайшов до хати, у ворожбита саме був «сеанс» на тему—хто обікрав кузню нашого қоваля. Він грізно дивився на Ониська, а той перелякано теж вtokмачив погляд у чорний ніготь.

- Бачиш?—питав ворожбит.
- Бачу.
- Що?
- Кузню...
- Хто в кузні?
- Не можу роздивитись...
- Дивись!

Та в цей час я навмисне голосно позіхнув і впірив очі у ворожбита. Ворожбит глянув угору, хто це посмів порушити молитовну тишу. Онисько ж тим часом перестав дивитись на ніготь й опустив руку. Мені не довелось більше спостерігати ворожіння, бо ворожбит підізвав господаря хати, щось пошепки сказав йому і той члено, але з погано прихованою люттю у голосі запропонував мені залишити хату.

На вулиці я довідався, що Онисько заявив, ніби Тодоркову кобилу вкрали старий Демид із Петриком. Решту всіх крадіжок було віднесено за рахунок Титянчиного Савки та його приятеля Василя, а підпал—на й так солідний «актив»—Юзя.

На селі щось закіпало. Тодорко підбурював дядьків на самосуд. Савка нахвалявся, що повідбуває ворожбитові печінки. Ворожбит заявив, що як хто посміє його зачепити, то вросте в землю і так стоятиме тиждень.

Увечері в хаті-читальні ми з Тихоном провадили з невеликим гуртом слухачів розмову про ворожбитів і доводили, що ворожіння—брехня. Тихін продемонстрував два фокуси. Один з водою, а другий з картами й потім пояснив їх механіку.

Серед слухачів були Савка й Василь. На них наша розмова очевидно спровокала вражіння. Коли Тихон заявив, що ворожбит бреше, що може поставити на цілій тиждень нерухомим стовпом, вони переглянулися. Тієї ж, ночі ці хлопці за проводом Юзя побили Тодорка Структора, побили йому вікна, порвали подушки, знищили весь посуд, а разом одлупцювали ворожбита, що замість того, щоб поставити їх у землю, утік на піч. По дорозі, невідомо чому, ці ж хлопці розгромили хату одного колишнього свого приятеля.

Другого дня ворожбит виїхав з села. Увечорі хтось через вікно підстрелив Юзя, його тяжко пораненого одвезли до лікарні.

Цю подію ми з Тимком вирішили «списати» й «подати» до газети. Через два дні я був у волості і передав завідувачеві волсельбуду три списа-

них аркуші, щоб він переслав їх до «Червоного Краю». Довго ждали ми газети з нашим дописом, але так він і не з'явився в жодній газеті до сьогоднішнього дня.

* * *

21 січня 1924 р. був тяжкий день. Цього дня ми довідалися, що вмер Ленін. Чорний прапор схилився над хатою-читальнею. Рвучкий вітер рвав його і розвівав у повітрі. Було холодно. В селі мело, а в полі зірвалась завірюха. Сумно, як ніколи. Здавалось щось велике, чорне насувалось зо всіх сторін і розчавлювало. Тимко ходив пригнічений. Тихін плакав. Того ніхто не бачив, але я був певний що це було так, бо бачив його почервонілі очі й безпорадну розгубленість на обличчі, як застав самого в читальні.

До того часу якось ми рідко говорили про Леніна, він не заповняв наших думок. Були щоденні турботи, наші сільські неприємності, маленькі перемоги, боротьба з ґлітаями та бандитами. Говорили про волосний виконком, повітовий та губерніяльний. Знали про ВУЦВК та Леніна, але то було десь далеко, щось недосяжне, й тому рідко ставало темою наших розмов.

Але тепер відчули величезну, близьку втрату. Сиділи довго мовчки. Потім Тихін запріг коня і ми поїхали до волости.

Повернувшись пізно по ночі з матеріялами для докладу, зі вказівками, що робити.

Другого дня на мітингу в школі я довго говорив про Леніна. Збори слухали мовчки, уважно. На збори не прийшов жоден ґлітай. Лише кілька Юзикових бандитів сиділо на передній лаві й дивились посоломілими очима. Виступати вони не наспішилися. На вулиці, правда, було не без іроничних реплік. Коли маленький гурт селян та школярів з чорним прапором проходив селом, за поповою брамою можна було вгледіти «батюшечку», що в село поглядав на нас.

— Ну, підожди ж, чортове падло,—прошипів біля мене Тимко, зиркнувши на попа, переповнений ненавистю.

— Ми тобі покажемо!..

* * *

Минали зимові дні...

Було перечитано все про Леніна, що було в Рогозянці. Вивчено на пам'ять листок із тезами докладу, надісланими з волсельбуду. Так само й короткі автобіографічні дані з Великого Радянського календаря за 1920 рік.

З повіту привезли великого портрета Леніна. В жалобних рамцях ми поставили його в центрі ленінського куточка. Під портретом Тимко випи-сає великими чорними літерами: «Народився 23 квітня 1870 року—помер 21 січня 1924 року. Прожив 53 роки, 8 місяців, 29 днів.

Одного дня, коли були з Тимком у волості, ховаючись од нього, я пройшов до пошти і з великим хвилюванням швиденько вкинув конверта в поштову скриньку.

* * *

Минула зима. На початку весни пішли в поле. Чорні скиби лягали одна поруч одної, виблискуючи на сонці. Під ногами м'яко розсипалась вогка, свіжа рілля. Хороше було набирати повні груди прозорого весняного повітря і весело глянути навколо на степ, де з'являлися нові й нові чорні смужки ріллі.

Та навеселі були думки. Дмитро-махновець обіцяв побити в читальні вікна і знищити все «барахло». Тимка хтось поночі вже переходив з доброю колякою, але йому пощастило втекти. Наступав піп. Він наказував батькам, щоб не пускали своїх хлопців до читальні, а в церкві заявив, що дівчатам, мовляв, соромно співати «богохульних» пісень. Це був натяк на Інтернаціонал. Сполохались церковні «сестрички». «Сестричка» Мотря з Апокаліпсису вичитувала жахливі речі, що стосувались нас безпосередньо, і заборонила ходити до читальні не лише своїм дівчатам, але й чоловікові—«старому салдатові» Стакові. «Старий салдат», правда, потихенку ходив до нас покурити та побалакати, але потихенку. Глітай Микита розгорнув справжню війну проти мене за те, що я називав кооператив його власною крамничкою і запропонував прогнати відтіля всіх «микитченят» з іхнім татом.

У волості завжди обіцяли допомогу, але крім книжок та газет нічого ми відтіля не одержували.

* * *

Мені запам'ятався на все життя день 25 квітня 1924 року. Два дні по святі народження Володимира Ілліча. Саме стукнуло мені 17, але я виглядав років на два старше і працював за 20-тихітнього. Вранці того дня Тимко подався на пошту за газетою. Він повернувся назад з полудня і прибіг одразу до мене. Очі йому блищали і увесь він розплівався од якоїсь неподіваної радості.

— Ну ѿ чортяка ж ти, Миколо, хіба ж можна було од мене тайтися?

— Що?

— На,—і він простяг вінницький «Червоний Край».

Газета була присвячена 23 квітня. Заголовок передової статті був: «День Леніна». А в кінді мій допис.

Так, це була моя стаття. Першу мою замітку надруковано в газеті й надруковано передовою. Правда, трохи вирізали з середини і дописали кінець, але ж справді моя стаття. Мої думки про Леніна чорними великими літерами дивились на мене. Не міг вимовити й слова. Щось розпирало груди і підкочувалося до горла...

Але за хвилину переповнений новим припливом енергії, що її принесла мені ця газета, я міцно стиснув Тимкові руку. А він такий же бадьорий казав:

— Тепер газета нас знає і нам допоможе.

— Так, Тимку, війну починаємо.